

динаміка змін семантичного поля фольклорно закріплених міфознаків і символів у ліриці поета – від ранніх публікацій до найостанніших (в'язничних) творів.

Ключові слова: традиція, фольклор, міфологічні джерела, символ, трансформація, естетичне ядро, авторський текст.

Summary

Tomchuk Oleh. Folklore-mythological Matrix of the Sphere of Concepts in the Lyrics by Mikhail Dray-Khmara

The attention of the researcher is focuses on the problems of aesthetic assimilation of creative relationships between myth and folklore in the literary practice of Mikhail Dray-Khmara. The specificity of the artistic transformation of folklore-mythological discourse is interpreted as an individual form of self-identity of the artist. The dynamics of changes in the semantic field of folklorical fixed myths and symbols in the poet's poetry is revealed from the earliest publications to the most recent (prison) works .

Key words: tradition, folklore, mythological sources, symbol, transformation, aesthetic core, author's text.

DOI 10.31909/2663-7103.2019-(5)-16

УДК 821.161.2.09-14

Тетяна Шевчук

(м. Ізмаїл)

«СКІФСЬКА» КУЛЬТУРОСОФІЯ ЛІНИ КОСТЕНКО

Осмилення історії та культури минувшини є наріжним каменем художнього світу творчості Ліни Костенко. Перед очима читача її поезії постає галерея міфологічних (Прометей, Сізіф, музи) і біблійних персонажів (Іоанн Предтеча, Саломея, Давид, Мойсей, Ісус), українських та загальноєвропейських історичних постатей, серед яких – Торквемада, Жанна Д'Арк, Кромвель, Ян Гус, Джордано Бруно, Ван Гог, Горислава-Рогніда, Іван Сулима, Богдан Хмельницький, Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Рильський, О. Довженко, О. Пушкін, О. Блок, Л. Толстой, Б. Пастернак та ін. Авторське вміння відчувати й відтворювати складний зв'язок часів і водночас глибоко проникати в суперечності сучасної епохи, став візитівкою творчого методу Л. Костенко. В її ліриці відчувається не тільки закоханість в історію України та давньоруську минувшину; вона активно звертається й до культурософського осмилення значення як зниклих світових цивілізацій (інків), так і праслов'янської епохи (скіфи).

На початку ХХІ ст. в Україні були захищені дисертації Г. Жуковської «Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко» (2001) [2], Р. Мариняк «Історіософія поезії Ліни Костенко» (2005) [4]. Дослідниці доходять єдиної думки про те, що лірика Л. Костенко як специфічна форма пізнання дійсності включена до загального контексту існування й становлення людської свідомості в усіх її історичних зв'язках, зокрема є не тільки своєрідним способом авторського мислення і почування, але й світоглядом, сконцентрованим у певних образах та поетичних структурах. Водночас, історичний контекст поезії Л. Костенко настільки об'ємний, що скіфські мотиви залишилися недостатньо висвітленими. Скіфська проблематика в її творчості привертала увагу багатьох інших науковців. В. Панченко зазначає, що поетеса

створила «енциклопедію скіфського життя» [5], а О. Башкірова та В. Саєнко провели компаративний аналіз поем О. Блока «Скіфи» та «Скіфської одиссеї» Л. Костенко в контексті творчості інших російських класиків [1]. Актуальність цієї статті пов'язана з висвітленням різновекторних аспектів авторської філософії культури скіфів.

Загальний фон поеми вирізняється підкресленою раціональністю. Епіграфом до неї послугувала стаття з УРЕ: «ПШЦАНЕ – село Золотоніського р-ну Черкас. обл., поблизу якого в заплаві р. Супою (лівої притоки Дніпра) 1960-1961 знайдено залишки човна, рештки кістяка людини та 15 античних бронзових посудин, оздоблених рельєфним орнаментом. Цей унікальний комплекс датується кін. 6 – поч. 5 ст. до н. е. Знахідка з П. свідчить про торг. і культур. зв'язки землеробського праслов'янського населення цієї території з античними містами, що їх здійснювали дніпровським водним шляхом» [3, с. 59]. (Покликання на енциклопедичне джерело подаємо за текстом поеми).

Процитоване ошатне повідомлення стало для Л. Костенко поштовхом до створення художньої історико-літературної розвідки – знаменитої поеми-балади «Скіфська одиссея» (1985). Поетеса відтворила в ній подорож «грецького негоціанта», начебто купця з Ольвії, сучасника легендарного грецького історика V ст. до н. е. Геродота. Прямою мовою вона передає спосіб мислення героя і саме його очима сучасний читач сприймає скіфську дійсність тієї доби. Цей художній прийом дозволяє адаптуватися до тодішніх життєвих реалій і отримати уявлення про культурний простір двох найбільш значущих цивілізацій епохи:

*Історія дивилася в два дзеркала –
Античне, грецьке й скіфське золоте* [3, с. 86].

На фоні підкреслено раціонального підходу до осмислення культурного простору скіфів (з цією метою авторка посилається на численні античні джерела, демонструючи неабияку обізнаність в історії питання) гостро відчувається її *завороженість* загадковою цивілізацією скіфів. Поетеса тривожно вдивляється у віки й тисячоліття, прагнучи інтуїтивно осягнути духовну спадщину минулих поколінь:

*О музи, музи, музи кам'яні!
Де грім душі, народжений з любові!
Ви мовчите. Ви плачете в мені.
Душа тисячоліть шукає себе в слові* [3, с. 91].

Художнє зіставлення двох історій – словесно зафіксованої давньогрецької та напівміфічної скіфської, засвідченої лише тільки витворами мистецтва – має на меті продемонструвати відмінність двох культур і зафіксувати цивілізаційні ознаки скіфів крізь призму сприйняття умовного грецького подорожанина. Л. Костенко час од часу перериває оповідання численними окличними реченнями та риторичними запитаннями, що засвідчують брак історичного знання про скіфську давнину:

Проговорись, історіє німа! [3, с. 79].
<...>
*І хто вони? А ми хто? Хто ми? Хто ми?!
Хто наші предки? Прийшли? Автохтони?*

*Сколоти? Лоти? Вихідці з Дворіччя?
Висока віть з пракореня слов'ян?
Які були тут мови і наріччя?
В яких садах співалось солов'ям?*

*Які були звитяги і поразки?
Що з правіків дійшло аж дотепер?
І хто були «божественні пелаги»,
як наших предків називав Гомер? [3, с. 88].*

<...>

*Лише прапам'ять долітає звідти,
перемиває золотий пісок.
Багато міг би розказати вітер,
але у вітру голос пересох... [3, с. 79].*

Авторка поеми створює своєрідну художню мапу давньої цивілізації, що існувала на географічних теренах сучасної України. Вона звертає увагу на значну кількість давніх племен, вірогідно різних за етнічними ознаками, яких імовірно через нестачу відомостей антики називали скіфами:

*Скіф і не скіф були для грека – скіфи.
Увесь той край він Скіфією зве [3, с. 62].*

Серед значної кількості наукових теорій про етнічний склад народів, що проживали у припонтійських степах, на підставі вивчення давньої топонімії та культурних шарів Л. Костенко виокремлює у поемі етрускоїдні племена (лелеги, тірсагети і пелазги) номадів – кочових скіфів, царських скіфів землеробів-паралатів та замислюється над їх походженням:

*Наука вглиб, і праця титанічна.
Загадка, не розгадана здавен, –
чи це була експансія етнічна,
чи це союз споріднених племен? [3, с. 72].*

Метою подорожі землями Скіфії ліричного героя поеми була, за версією Л. Костенко, жага до подорожей, цікавість дивами чужих земель, і, безперечно, реалізація комерційних планів. Кінцевим пунктом мандрівки, ймовірно, стали землі майбутньої Київщини, адже маленька річка Супрун, де знайшли печальну античну знахідку, є незначною притокою Дніпра-Борисфена на Чернігівщині. Так, із бажанням вигідно продати свої товари відчайдушний грек вирішує «прорубати вікно у Скіфію».

Що, на думку авторки, могло вразити грецького торговця? Найперше, пейзаж: відсутність гір і моря, замість яких куди не кинь оком – степи «немріяні, небачені» й небеса немислимої висоти, з яких не частина, а весь Зодіак дивиться на мешканців дикого степу. По-друге, сфера господарювання: «отари незліченні, табуни», міцні шестиколісні вози, «дивна мова з голосом струни» та торговельні зв'язки розвинутих скіфських міст:

*Шумів базар. Проходили транзити.
Лежали хури червонястих руд.
Вгорі жили царі і ворожбити.
Внизу роївся ремісничий люд [3, с. 92].*

У поемі детально зображено різні види комерційної діяльності давнини: натягування тентів на торговельні майданчики, виготовлення страв на відкритому повітрі, «брязкіт, гуркіт, гукіт, дзенькіт» на численних вузеньких вуличках передмість, роботу майстерень і кузень, працівники яких виготовляли «цвяхи, ножі, сокири і серпи / на все Пониззя і на всі степи» [3, с. 93].

Так, важливим акцентом у поетизованій картині світу старовини став скіфський побут, який Л. Костенко намагається відтворити у нарисах суворого степового життя.

З великою художньою майстерністю вона змальовує домівки давніх поселян (кибитки), домашнє вогнище та дим печей, їжу (хліб, юшка, бараняча ропа, бринза, шашлик), спільний «зогріток» ягнят, жінок і дітей у дощ під шкірами пересувних домівок.

Важливу складову культури певного народу, як відомо, становлять риси національного характеру. Їх ключовою характеристикою щодо скіфів стало поняття природності людини тих часів: «Тут вільний степ, і люди в ньому суці» [3, с. 66]. Інші характеристики, які Л. Костенко надає скіфським звичкам, не позбавлені ознак ідеалізації, оскільки в них превалюють означення виключно з позитивними конотаціями: воїни, мужі, справедливі, суворі, горді, вродливі, грізні:

*Про скіфів добре згадував Есхіл.
В Гомера є, що скіфи – справедливі.
В цьому краю царів і пастухів
суворі люди, горді і вродливі.*

*Любили степ, і волю, і пісні.
Приносили присягу при вогні.
Стріляли з лука, билися мечами.
Зі стиса їли здимлений шашлик.
Недаром «скіф» колись і означало –
суворий, грізний, воїн-степовик [3, с. 75-76].*

Вагому складову культури давніх народів становлять похоронні обряди. Значна частина поеми Ліни Костенко присвячена опису поховальних ритуалів скіфів. Скіфські кургани залишаються головним безспірним свідченням скіфського володарювання у землях північного Причорномор'я. Авторка намагається відтворити поховальний обряд скіфів («страшне похоронне дійство») як для простих жителів («Меч, лук і стріли. Ратище під бік / Конини шмат. Підстилка з очерету» [3, с. 83]), так і величне похоронне дійство для правителів. В останньому позначено демонстраційну жалобу підлеглих, їх «пасіювання» з дряпанням обличчя, паданням ницьма, відрізанням вуха через скорботу, тваринним страхом рабинь та інших слуг перед близькою неминучою участю бути похованими заживо.

Скарби матеріальної культури є предметом національної гордості будь-якого народу. Звісно, Л. Костенко не могла оминати згадки про таку знану коштовність, як скіфська пектораль – нагрудну прикрасу скіфського царя IV ст. до н. е., знайдену 1971 року на розкопках кургану Товста Могила. Всупереч офіційній версії про те, що її виготовили грецькі майстри, поетеса переконанує, що цю прикрасу зробили на землях Північного Причорномор'я, оскільки виробник зумів блискуче передати специфіку національного характеру та вірувань місцевого населення. Як відомо, пектораль місяцеподібної форми складається з трьох ярусів, на яких зображено сцени з побуту скіфів, особливості флори і фауни.

Не менш достойними і добродійними в поемі виступають сусідні зі скіфами хліборобські племена борисфенитів, що побутували на північних берегах Дніпра-Борисфена. Авторка класифікує їх як людей «не східної подоби», що залишили свій голос дзвеніти у віках і не відкидає здогадки про спільний націокультурний простір кочових і осілих племен напівміфічної Скіфії. Щодо культури борисфенитів, то вона пропонує особливе, проникнуте повагою міфопоетичне бачення способу життя цих племен та особливостей величного релігійного культу Сонця, Місяця й Зорі, в якому не було місця божественним сварам, зрадам, помсті й покаранням:

*Не визнають тут Зевса і Паллади.
Тут сповідають люди на Дніпрі
високий культ астральної тріади –
культ Місяця, культ Сонця, культ Зорі [3, с. 106].*

<...>

*Їм їхній бог біди не заподіє.
Богинь нема сварливих і гризьких.
Бо тут боги – як втілення надії,
а на Олімпі – пристрастей людських [3, с. 107].*

Поетеса створила чарівні художні картини язичницького купальського свята, до якого приєднався грек-мандрівник «в краю Дажбога і Перуна». Ліричного героя захопили давні звичаї предків слов'ян, окреслені у сценах розпалювання вогню, проведення крізь «всеочисне полум'я» худоби, стрибання юнаків, вереску дівчат тощо.

Культурософське осягнення Л. Костенко духовної спадщини праслов'янських племен відбувається через відтворення сцен буття давньої Скіфії через об'єднання енциклопедично відомих або реконструйованих зусиллями окремих учених розрізнених реалій у цілісну художню картину скіфського життя. Авторка називає давній союз споріднених племен земель Північного Причорномор'я «демографічним потенціалом» майбутніх слов'ян, у культурній пам'яті яких і до сьогодні збереглися окремі символи пращурів, зокрема тотем лелеки, що зафіксований у фольклорі як казка про те, що саме цей птах приносить у родину дітей:

*Шлях еволюцій мовних і етнічних
крізь многоту кривавих несприянь, –
відлуння слави з написів рунічних
чи не вернулось іменем слов'ян? [3, с. 88].*

Л. Костенко не сумнівається в генетичній спорідненості скіфського і слов'янського етносу, в єдності й безперервності духовної культури народів, котрі побутували на теренах Північного Причорномор'я. Зважаючи на факт відсутності правдивих історичних відомостей про походження, вірування та культуру праслов'ян, у поемі-баладі «Скіфська одісея» уявні предки слов'ян зображено ідеалізованими, з виключно позитивними характеристиками. Так, у парадигмі культурософської рефлексії Л. Костенко щодо основ праслов'янської цивілізації представлено міфологізоване сприйняття реалій та побуту минувшини, інтуїтивне потрактування ситуацій, пошук архетипів, прагнення до героїзації подій у контексті відчуття належності до єдиного історико-культурного простору.

Список використаної літератури:

1. Башкірова О. М. Культурологічна концепція ліро-епосу Ліни Костенко (полеміка з російськими класиками). URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/1807/1/O_Bashkirova_LS_29_GI.pdf (дата звернення: 20.08.2017); Саєнко В. Ліна Костенко та Олександр Блок: духовні перегуки та контрверсії. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080>. (дата звернення: 17.08.2017).
2. Жуковська Г. М. Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко : / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2001. 29 с.
3. Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур : вірші, поема-балада, драматичні поеми. Київ : Радянський письменник, 1987. 207 с.

4. Маруняк Л. С. Історіософія поезії Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спеціальність 10.01.01 «Українська література». Харків, 2005. 28 с.

5. Панченко В. Є. «Скіфська одіссея»: полеміка з Олександром Блоком // День. 2005. 19 березня.

Анотація

Шевчук Тетяна. «Скіфська» культурософія Ліни Костенко

У статті розглядаються особливості філософії культури скіфів у поемі «Скіфська одіссея» Ліни Костенко. Виокремлюються раціоналістичний та емоційний підходи авторської рефлексії. Серед значної кількості наукових теорій про етнічний склад народів, котрі проживали у степах Північного Причорномор'я, на підставі вивчення давньої топонімії та культурних шарів, Ліна Костенко виділяє у поемі етрускоїдні племена кочових скіфів і замислюється над їх походженням. Аналіз філософії культури скіфів Ліною Костенко зведено до виокремлення таких складових: пейзаж як частина регіональної культури; сфера господарювання, картини побуту й суворого степового життя, їжа, скарби матеріальної культури, поховальний обряд, інтуїтивне відтворення імовірних рис національного характеру.

***Ключові слова:** скіфи, племена, культура, рефлексія, міфопоетичний, відтворення.*

Summary

Shevchuk Tetyana. Philosophy of Scythian Culture by Lina Kostenko

The article deals with the features of culture philosophy of the Scythians in the poem «The Scythian Odyssey» by Lina Kostenko. The rationalist and emotional reflection of the author's approach to this object is delimited. In the significant amount of scientific theories on the ethnic configuration of the peoples living in the steppes of the Northern Black Sea, as well as through the study of the ancient place names and cultural backgrounds, Lina Kostenko highlights Etruscans tribes of nomadic Scythians and reflects on their origins. The analysis of the philosophy of Scythians culture by Lina Kostenko is reduced to the following accents: the landscape as a part of the regional culture; economic sphere, the picture of life and the severe steppe life, the food, the treasures of material culture, cremations, intuitive reproduction of the thinkable traits of the national character.

Keywords: Scythians, nations, culture, reflection, mythologizing, reproduction.